

ז. אמירת סליחות לפני חצות הלילה

מקור מנהג אמירת סליחות הינו קדום ומופיע בסדר רב עמרם גאון:

ועשרת ימים שבין ראש השנה ליום הכיפורים בשחרית ובמנחה אומר אבינו מלכנו, ומשכימין בכל יום לבתי כנסיות קודם עמוד השחר ומבקשין רחמים. (סימן ק"ז)

הסליחות נאמרו רק בימי עשרת ימי תשובה בסמוך לתפילת ותיקין, והתחילו לפני עליית השחר. כך גם כותב הרמב"ם בהלכות תשובה:

ומפני ענין זה נהגו כל בית ישראל להרבות בצדקה ובמעשים טובים ולעסוק במצות מראש השנה ועד יום הכפורים יתר מכל השנה, ונהגו כולם לקום בלילה בעשרה ימים אלו ולהתפלל בבתי כנסיות בדברי תחנונים ובכיבושין עד שיאור היום. (ג, ד)

בדברי הרא"ש (ראש השנה ד, יד) אנו מוצאים גם את המנהג המרחיב את אמירת הסליחות לכל חודש אלול. הטור בסימן תקפא מזכיר את המנהגים השונים של זמני הסליחות במהלך החודש כפי שמוכרים בימינו, והם הובאו בשו"ע וברמ"א:

נוהגים לקום באשמורת לומר סליחות ותחנונים מראש חדש אלול ואילך עד יום הכפורים. הגה: ומנהג בני אשכנז אינו כן, אלא מראש חדש ואילך מתחילין לתקוע אחר התפלה שחרית... ועומדים באשמורות לומר סליחות ביום א' שלפני ר"ה... (או"ח תקפא, א)

במקורות אלו מופיע שנוהגים לומר את הסליחות באשמורת הבוקר, לפני עלות השחר בסמוך לותיקין. במקורות קדומים אלו לא מוזכר האם מותר להגיד בזמנים אחרים כגון בבוקר לאחר הנץ החמה או בערב לפני ואחרי חצות הלילה.

עת רצון

האחרונים הסבירו את המנהג לקום באשמורת לומר סליחות על בסיס תורת הנסתר. המגן אברהם (שם ס"ק א) כותב שהטעם הוא מפני שהקב"ה שט בסוף הלילה בעולם הזה וזהו עת רצון. לאור כך נראה שההקפדה היא דווקא על זמן שהוא לילה לפני עלות השחר. דברי המגן אברהם בסימן זה מקבילים לדבריו בנוגע לזמן הראוי לאמירת תיקון חצות:

המקובלים האריכו בענין תפלת חצות. וברקנטי פ' בראשית כ' וז"ל: וי"א זמן בקשת רחמים הוא סוף הלילה. ואני אכריע כי בחצות ראוי לבקש רחמים על כנסת ישראל ועל בניה כו' ובסוף הלילה יבקש צרכיו... והיינו חצות משמע דעת רצון הוא... (א, ד)

המגן אברהם מסביר שזמן עת רצון מתחיל בחצות הלילה, הן לתיקון חצות והן לעניין סליחות¹. בדברי המגן אברהם אין התנגדות עקרונית לאמירת הסליחות בזמן אחר ונראה שהעדיפות היא מחצות הלילה עד הנץ החמה.

שערי תשובה הוסיף בשם המהר"ם זכותא שיש גם איסור באמירת סליחות לפני חצות:

וּכְתַב בְּר"י בִּשְׁם מַהר"ם זְכוּתָא ז"ל בְּתִשְׁבֵּה שִׁישׁ מְקוּמוֹת שְׂאוּמֵרִים סְלִיחוֹת בְּעֶרְבֵית, וַיִּשְׁתַּקֵּעַ הַדָּבָר שְׁאִין רְאוּי לְהַזְכִּיר י"ג מְדוֹת כִּי אִם בְּעַת רְצוֹן וְהַיּוֹשֵׁב שָׁם בְּעַת שְׂאוּמֵרִים יֵשֵׁב וְיִדּוּם אוֹ יֹאמֵר מִזְמוּרִים... (תקפא, א)²

דברי השערי תשובה מעמידים רק את הזמן שלאחר חצות הלילה כעת רצון. במקביל לגישה זו, יש להזכיר שכל תקופת חודש אלול מוגדרת כעת רצון:

וּמָה שְׁנֵהֲגוּ מֵר"ח, שֶׁאֵז עֵלָה מִשָּׁה בְּהַר סִינַי לְקַבֵּל לִוְחוֹת אַחֲרוֹנוֹת... וְהוּי עַת רְצוֹן. וְאִיכָא אֲסַמְכְתָּא מִקְרָא אֲנִי לְדוּדֵי וְדוּדֵי לִי רֵאשִׁי תִּיבּוֹת אֱלוֹל, וְסוֹפֵי תִּיבּוֹת עוֹלָה מ' כִּנְגַד אַרְבַּעִים יוֹם מֵר"ח אֱלוֹל עַד יוֹה"כ. כִּי בְּאֵלּוּ אַרְבַּעִים יוֹם הַתְּשׁוּבָה מְקוּבַלְתָּ לְהִיֹּת לְבוֹ קְרוֹב אֶל דּוּדוֹ בְּתִשְׁבֵּה, וְאֵז דּוּדוֹ קְרוֹב לוֹ לְקַבֵּל תְּשׁוּבָתוֹ מֵאַהֲבָה. וְעוֹד סִמַּךְ מִקְרָא "וּמֹל ד' אֲלֻקֵּיךָ אֶת לְבַבְךָ וְאֶת לְבַב זֶרְעֶךָ"- רֵאשִׁי תִּיבּוֹת אֱלוֹל.

(משנה ברורה בהקדמתו לסימן תקפא)

כל חודש אלול הוא עת רצון, ולא רק סוף הלילה, ולכן לכאורה כל פרק זמן זה ראוי לאמירת סליחות. בנוסף, לפי דברי הגמרא בברכות (ז, ב) אמירת תפילה בציבור וכן כל תפילה בבית הכנסת הוי עת רצון.

הרב משה פיינשטיין (אגרות משה או"ח ב, קה) נשאל האם במקום שבו אנשים מפחדים להסתובב בשעות הקטנות של הלילה מותר להגיד סליחות לפני חצות. הרב פיינשטיין כותב שלמרות שכל תפילה בציבור היא עת רצון, כנראה במנהג זה הכוונה הייתה שצריך עת רצון מיוחד בהיבט של הזמן ביום (ולא מבחינת תקופת השנה או תפילת הציבור) ולכן יש צורך באמירה בין חצות והנץ החמה. ברם, במידה ולא ניתן להגיד לאחר חצות ניתן להגיד גם בזמן מוקדם יותר:

אֶךְ אִם הוּא בְּאוֹפֵן שְׂאִי אֲפִשֵׁר מִחֲצוֹת וְלֵהֲלֹךְ וַיִּתְבַּטְּלוּ אוֹתוֹ הַצְּבוּר מִסְלִיחוֹת יֵשׁ לְהַתִּיר בְּגַדְר הוֹרָאָה שְׁעָה גַם מִתְחִלָּה. כִּי בְּדַבְרִים אֱלוֹ אִין מְקוּר מִגְמ' אֱלָא הֵם מְדַבְרֵי רְבוּתֵינוּ הַאֲחֻרוֹנִים ע"פ סְפָרֵי הַקְּבֵלָה שֶׁמִּסְתַּבֵּר שְׂאִין בְּזָה עֵנִין אִיסוּר אֱלָא שְׂאִין מוֹעִילִין בְּכַח י"ג מְדוֹת שִׁישׁ הַבְּטָחָה שְׂאִי יַחֲזְרוּ רִיקִים אֱלָא כִּסְתָם תְּפִלָּה, וְלִכֵּן כִּדִּי שְׂלָא יִתְבַּטְּלוּ מְלוּמֵר סְלִיחוֹת שְׂלָא יֵהִיָּה לְהַצְּבוּר שׁוּם הַתְּעוֹרְרוֹת לְתִשְׁבֵּה טוֹב יוֹתֵר לוֹמֵר אֶף מִתְחִלָּה הוֹרָאָה שְׁעָה... וְאִם אֲפִשֵׁר יִכוּוְנוּ בְּשִׁלִּישׁ הַלֵּילָה שְׁלֵהֲמַחְבֵּר בְּסִימָן א' סְעִיף ב'

1. דבר זה נלמד מדוד המלך שקם משנתו בחצות לילה והחל להתפלל וכן מדברי הגמרא ביבמות דף עב, א.

2. המגן אברהם מזכיר גישה זו להלכה בסימן תקסה, ד ובעקבותיו המשנה ברורה בסי"ק יב.

שטוב להתחנן בשעות שהמשמרות משתנות שהתפלה רצויה אז והוא שיטת הרא"ש ריש ברכות והטור ובשעה"ד כזה יש לסמוך ע"ז. וצריך לחלק הלילה מצה"כ עד עלות השחר לג' חלקים... וא"כ הוא בכאן ערך ט"ו או עשרים דקות אחר התחלת שעה י"א להשעות של עתה בעירנו והוי זה שעה וארבעים מינוטן בערך קודם חצות.

הרב פיינשטיין מסביר שדין אמירת סליחות לאחר חצות הוא רק לכתחילה, ומקורו מדברי הקבלה ולא בגדר של הלכה פסוקה. יש להבחין בין מנהג שהתחדש ללא מקור בגמרא ובין דינים והלכות. לאור כך, במידה וחלק מהציבור לא יגיד את הסליחות בזמן אחר, אין מניעה מלהקדים את זמן הסליחות³. האגרות משה כותב שראוי להגיד במקרים אלו את הסליחות לאחר שליש הלילה.

התגברות הדינים

הרב עובדיה יוסף (יחווה דעת א, מו) התנגד בחריפות לפסק זה של האגרות משה, ובתשובתו הוא מזכיר מקורות קבליים רבים שמסבירים את השינוי שחל בחצות הלילה:

הנה טעם המנהג שנהגו לומר סליחות דוקא באשמורת הבוקר ולא בתחילת הלילה, הוא על פי מה שמבואר בזוהר הקדוש פר' חיי שרה: שמשעות הבוקר מתעוררים חסדים בעולם, כפי שנאמר יומם יצוה ה' חסדו. ואילו משעת מנחה עד חצות הלילה מתעוררים מדות הדין... אולם משעת חצות לילה מתעוררים שוב החסדים ומדות הרחמים... גם רבינו האר"י בספר שער המצוות (פר' ואתחנן), הזכיר מענין התגברות הדינים בלילה... והגאון המקובל רבי משה זכות בתשובה (סי' ל'), הסביר הדברים ביתר שאת ובטוב טעם ודעת, על פי הקבלה, ושלל בכל תוקף את אמירת הסליחות בחצי הראשון של הלילה, כי אז הוא עת התגברות הדינים, מדבר באופל יהלוך, ובהזכרת הסליחות וי"ג מדות הרחמים של ויעבור, באותה שעה אנו נראים כמתגרים בהם ומבקשים למנוע פעולתם, ומעוררים קנאה מכחות הדין נגדנו, ונמצאנו משיגים מטרה הפוכה...

3. האגרות משה כותב את ההיתר בתשובה בניסוח של שעת הדחק, ולאור כך עולה השאלה האם ראוי לפסוק כשעת הדחק אף לכתחילה. אך יש לשים לב למספר עקרונית נוספים שעולים בדבריו שלפיהם ההיתר מורחב למקרים נוספים: 1. הוא קובע שאין מדובר על איסור הלכתי אלא על הנהגה שנובעת מספרות הקבלה ויש להתייחס לכך בהתאם. הוא מזכיר רק את עקרון ההלכתי של עת רצון ולא מזכיר את התגברות הדינים שנראה בהמשך בדברי הרב עובדיה יוסף. 2. יש לבחון את השפעת השתנות ההרגלים של בני האדם ולאור כך יש מקום לבחון את דרך היישום של מנהג הסליחות בימינו כפי שנרחיב על כך בהמשך. 3. הוא קובע ככלל שיש להעדיף את האפשרות של הקדמת זמן אמירת סליחות על פני אי אמירת סליחות על ידי חלק מהציבור בעקבות קביעת זמן שאינו נוח להם. פסיקת הרב עובדיה יוסף שנראה להלן היא בניגוד לעקרון זה. עקרון זה נתמך מהמשך דברי השערי תשובה שציטטנו לעיל, דבר שהרב עובדיה יוסף חולק עליהם בשו"ת יחווה דעת ג, מד.

בגלל שבלילה יש התעוררות של מידת הדין, מעדיף הרב עובדיה יוסף שאמירת הסליחות תיעשה בסמוך לתפילת מנחה מאשר לפני חצות הלילה. בנוסף לכך, הרב עובדיה יוסף מתנגד לפסק האגרות משה גם במציאות בה לא יגידו סליחות בזמן אחר:

ולכן המנהג שנהגו בקצת מקומות לומר סליחות בתחילת הלילה הוא מנהג רע ומר, ישתקע הדבר ולא יאמר, וראוי לגדולי הדור לגעור בהם ולבטל מנהגם, כי מנהגם זה בטעות יסודו ואין לו משען ומשענה. וכל מארי דרזין המחזיקים במעוז תורת הקבלה אוסרים אותו בהחלט, ועל פיהם יקום דבר, כי רוח ה' דבר במ ומלתו על לשונם...

שיקולים אלו, של התעוררות מידת הדין בלילה, לא מופיעים אצל מרבית הפוסקים ומקורם בספרות הנסתר. מקובל שאין פוסקים הלכה לפי ספרי הקבלה, אך בענייני התפילות מצאנו פעמים רבות השפעות קבליות על מנהג הציבור.⁴ הרב עובדיה יוסף פוסק פעמים רבות כנגד הזוהר והקבלה, אך יתכן ובעניין זה פסק כדברי הקבלה היות ולא נמצא מקור מפורש בגמרא או בפוסקים שסותרו.⁵

הרב פיינשטיין לא הביא את דברי הקבלה לגבי מידת הדין ומידת הרחמים, והבין שהעקרון העולה בגמרא של עת רצון הוא לכתחילה ואין בו איסור, וודאי שלא לעיכוב. בנוסף לכך, הרב פיינשטיין מוסיף בסוף דבריו שגם משליש הלילה הוי עת רצון ולכן דין הקבלה אינו בדווקא מחצות אלא מתחיל לפני כן. כך מצאנו לגבי תיקון חצות שבמספר מקורות מופיע שניתן לאומרו לפני חצות הלילה. בפסקי תשובות ציין לספר משמרת שלום (קוידנוב, סימן מא, ד), שכתב כך ע"פ שו"ע הרב שניתן לומר תיקון חצות משליש הלילה:

הנה הגם שהזמן המובחר הוא בחצות האמיתי דוקא (דלא כמגן אברהם), אף על פי כן אין זה לעכב. אלא תחלת זמנה היא מתחלת האשמורה התיכונה, כמ"ש בזוהר פרשת ויקהל שהן שתי שעות לפני חצות האמיתי בקיץ בחורף.

(פסקי הסיידור סדר תיקון חצות)

כן נהגו כמה צדיקים וגדולים להתחיל מתחילת השליש האמצעי של הלילה, וגם כך נהג האדמו"ר מרוז'ין. מכיוון שדין סליחות שווה לעניין זה לתיקון חצות, עולה שיש מחלוקת

4. ראו לדוגמה בספרו של הרב דניאל שפרבר 'מנהגי ישראל' חלק ג פרק ה.

5. ראו לדוגמה בשו"ת יביע אומר או"ח ח"ד, ב; בספרו של הרב בנימין לאו 'ממרן עד מרן' בחלק רביעי. במספר מקומות שראה שהקבלה סותרת את פסק ההלכה המקובל פסק כנגד הקבלה לאור העקרון שהמציאות השתנתה ולכן אין לחוש לקבלה. כך לדוגמה כתב בשו"ת יבי"א או"ח ח, א לגבי אמירת 'התכבדו מכובדים' בבית הכיסא שאין לחוש לדברי האר"י הואיל ובתי הכסא שלנו שונים הם ונקיים יותר ולכן לא מצויים בהם שדים. בעניין יחסו של הרב עובדיה יוסף לקבלה ראו גם את מאמרו של ירון ליבוויץ-השתקפות הקבלה אצל הרב עובדיה יוסף, באתר 'אימגו, מגזין מאמרים'.

פנימית בין חכמי הקבלה, ויש בכך שיקול נוסף לסמוך על האגרות משה וגם לפי הקבלה להקדים לכשעה וחצי לפני חצות⁶.

לימוד מקרא בלילה

בדברי הבאר היטב (רלח, ב) מופיע איסור ללמוד מקרא בלילה, דבר הנלמד מעקרון דומה בדברי הקבלה. החיד"א (יוסף אומץ סימן נד) הסתפק האם מותר לומר תהלים בלילה ובעקבות כך אנו מוצאים אחרונים רבים שעסקו בשאלה זו, כפי שנשאל הרב עובדיה יוסף:

נשאלתי אם מותר לקרות מזמורי תהלים בלילה לרפואת חולה, או לאשה המקשה לילד, ואם על כל פנים יש להתיר אחר חצות לילה.

תשובה. רבינו האר"י בשער המצות פר' ואתחנן כתב וז"ל: ובליל ששי תקרא כ"ו פסוקים מן הפרשה עצמה, אבל בשאר לילי השבוע אין ראוי לקרא מקרא, לפי שהמקרא הוא בעשיה, והלילה עצמה הוא בחינת עשיה, והכל הוא דינין, ואין ראוי לעורר הדינין, אבל בליל ו' כיון שיום ששי מכין לשבת, והרחמים מתעוררים בו, לכן יכולים לקרא מקרא אף בלילה...

בדומה לבעייתיות באמירת סליחות בלילה, היות ואז מידת הדין שולטת, כותב האר"י שיש איסור ללמוד מקרא בלילה. לכאורה היינו מצפים שבעניין זה הרב עובדיה יוסף יהיה עקבי לשיטתו בעניין אמירת סליחות ויקבע הדבר כאיסור פשוט וחמור. ברם, בהמשך תשובה זו הרב עובדיה יוסף מראה שמקורות המדרש של הזוהר והאר"י סותרים גמרות ומקורות נוספים, ובעקבות כך הוא ממזער את ההשלכות ההלכתיות. אמנם למסקנה הוא אוסר אמירת תהלים לפני חצות, אך ההתייחסות לדברי הקבלה שונה והוא אינו מקבלם כפשוטם:

מסקנא דדינא בהא נחיתנא ובהא סליקנא להתיר לקרות תהלים אחר חצות לילה בכל לילות החול, וכ"ש לצורך חולה ומקשה לילד, ובליל שבת ויו"ט יש להתיר לקרות תהלים כל הלילה. ומותר ללמוד תנ"ך עם פירוש רש"י בלילה בין ביחיד בין בצבור.

הרב עובדיה יוסף עקבי בפסיקת ההלכה ואינו מתיר לקרוא לפני חצות, אם כי ההתייחסות העקרונית לדברי האר"י בתשובה זו שונה מהתשובה לעניין סליחות מוקדמות, וכותב שדברי הקבלה סותרים את דברי התלמוד. לפני מספר שנים הופיע הלכה יומית בשם הרב יוסף בה אנו מוצאים פסק שונה⁸:

והנה ככל הדברים הנ"ל כתב מרן הרב שליט"א לפני שנים רבות, וכן פרסמנו ב"הלכה יומית" לפני מספר שנים. אולם כל הדברים לא יכוננו אלא כאשר קורא אדם מקרא,

6. הרב קופר במאמרו- 'העיתוי הראוי לאמירת סליחות', בתוך צוהר כו מביא מקורות שונים בחסידות ובמנהגים רבים אחרים שאמרו סליחות לפני חצות.

7. ראה בעניין זה בספרו של הרב בנימין לאו (לעיל הערה 5) מעמוד 317.

8. 'קריאת מקרא בלילה', באתר הלכה יומית.

חומש, או נביאים, או תהלים, והוא קוראם בדרך קריאה בלבד, כדרך שלומד אדם איזה דבר. אבל עתה יצא מרן הרב שליט"א לדון כאשר בקורא תהלים אינו מתכוין לשם קריאה ולימוד, **אלא הקריאה היא דרך תפילה ותחנונים**, לתועלת חולה או אשה המקשה ללדת. שאז יש לדון בדבר להיתר יותר, וכמו שכתב בספר שו"ת מי יהודה, שאין שייכות בין האיסור ללמוד מקרא בלילה, לבין אדם הקורא בדרך תפילה ותחנונים... ולכן העלה להלכה שאין איסור בקריאת תהלים בלילה, אפילו קודם חצות הלילה, כל שקורא כן לתועלת חולה או יולדת, שאז אין שום איסור בדבר...

לפי גישה זו, המתירה לומר דברי תפילה ותחנונים בלילה, נראה שגם לפי דברי הקבלה אין סיבה לאסור אמירת סליחות לפני חצות. אמירת סליחות נאמרת בדרך של תפילה ותחנונים, בזמן שבו הקב"ה קרוב לכל קוראיו. המקור הקבלי לאמירת סליחות זהה לאיסור לימוד מקרא בלילה, ולכן נראה שיש ליישר קו בדומה להיתר אמירת תהלים.

יש לציין שפוסקים אשכנזים רבים לא קיבלו להלכה את דברי הבאר היטב וקבלת האר"י ולא אסרו אמירת תהלים בלילה. המהרש"ם (שו"ת א, קנח) לא חושש להלכה זו ומתיר ללמוד מקרא בלילה. גם הרב קוק מזכיר שדברי האר"י אינם להלכה, ומסיים את תשובתו שניתן לחשוש לכתחילה אך וודאי שלא ייבטל בעקבות כך מלימודו:

וע"ד מקרא בלילה, זהו מד' האריז"ל, ובס' יוש"ה כתב שכשמתרגמים כל תיבה אין חשש גם ע"פ סוד, וכמה טפשאי הני אינשי דעדיף להו לבטל מן התורה, מלמוד מקרא בלילה. ומ"מ מצוה לשמע ד"ח ולתרגם כל תיבה כנ"ל. (עזרת כהן לד)

הרב וולדנברג (ציץ אליעזר ח, ב) מתיר לומר תהלים בלילה לרפואת חולה בדרך של תפילה ותחנונים - "מכל האמור נלפענ"ד דשפיר יש להתיר בשופי אמירת תהלים בלילה בדרך תפלה ותחנונים למרי נפש בעת צרתם ולחלות ולחנן לפני יוצר כל להוציא ממסגר נפשם או נפש קרוביהם האסורים באסירי עני וברזל". ונראה שמכיוון שהמקור זה בדברי האר"י, העקרון דומה לגבי אמירת סליחות⁹.

תפקוד יעיל וגדר שעת הדחק

באופן פשוט נראה שהמנהג כפי שמתואר בימי הגאונים נבע מדרך העולם בזמנם. לא היה מקובל להסתובב בלילות בחוץ, כמובן שלא הייתה בתקופה זו תאורת רחוב סדירה, ומנהג העולם היה שלאחר צאת הכוכבים כל אחד היה בביתו והציבור קם לותיקין ומיד לאחר מכן יצאו לעבודתם. אדם שמסתובב בלילה מוגדר כשוטה (גמרא חגיגה ג, ב), ומוזכר שבזמן זה המזיקים מצויים. אנשים לא יצאו מביתם ולא התכנסו לסליחות בציבור בשעות הלילה אלא

9. בעניין זה נראה שמי שלומד מקרא ומשתתף בשיעורי תנ"ך בלילה לא חושש לדברי הקבלה בעניין זה, וצ"ע האם הדין שונה לגבי אמירת סליחות לפני חצות. וראו גם בשו"ת בצל החכמה ד, מד.

לפנות בוקר, ולכן לא היה שייך לדבר על זמן זה כזמן לסליחות. לאחר הנץ החמה אנשים הלכו לעבודתם ולהמשך עמל יומם.

בימינו קיים חשש כי הנעור מעבר לשעות הרגילות, יתקשה לתפקד ביעילות למחרת בעבודתו. במקרה של שכירים, הדבר יכול להגיע עד כדי גזל, אם העובד אינו יכול לבצע את המוטל עליו כפי שסוכם בחוזה העבודה וכפי שמקובל באותו ענף עבודה:

וכן הדין למלמדי תינוקות, או פקידים ופועלים שכירים, שיש חשש שאם ישכימו קום לומר סליחות באשמורת הבקר יתבטלו מעבודתם ולא יוכלו לעשות מלאכתם באמונה, שישתדלו לומר סליחות בציבור בחצות הלילה. ואם אינם מוצאים מנין לאמירת סליחות בחצות הלילה, ישתדלו לקום לסליחות בימי שני וחמישי. וכן יתאזרו בכל עוז לקום לסליחות בעשרת ימי תשובה.¹⁰

מכיוון שקיימים שינויים רבים בהרגלי החיים בימינו לעומת תקופות קודמות יש חשיבות בהתאמת זמן הסליחות כך שלא יפגע בעבודה הסדירה. בעבר האנשים היו הולכים לישון לאחר צאת הכוכבים וקמו לקראת ותיקין ולכן אמרו סליחות לפני תפילת שחרית (וראו בדברי האגרות משה שמסביר שאמרו את הסליחות בזמן שיש בו טורח קטן). בימינו הרגלי החיים השתנו באופן ניכר ואנשים הולכים לישון בשעות מאוחרות יותר, וקשה לדרוש להגיד סליחות בכל יום לאחר חצות או בעלות השחר. יתכן והיה רצוי סדר היום ישתנה ואנשים ידאגו לישון מוקדם בימים אלו, אך נראה שמציאותית דרישה זו לא תיענה על ידי הציבור. הרב עובדיה יוסף מכיר בבעיה הנוצרת מכך שאנשים יגיעו עייפים למקום עבודתם והוא מעדיף את האפשרות שלא יאמרו בכל יום סליחות על פני אמירת סליחות לפני חצות הלילה. כאמור אין זו גישת הרב פיינשטיין הסובר שעדיף לומר לפני חצות מאשר שיבטלו כלל. כך גם כותב הרב גורן (משיב מלחמה חלק ב סימן קלו מעמוד רצט) לגבי חיילים; במידה ואמירת סליחות תפגע בתוכנית האימונים, יש לאמרום בערב לפני חצות. בנוסף לכך אנו רואים כי אנשים רבים מעוניינים לומר סליחות אף בזמן שלפני חצות, שהרי הדבר לא נאסר וזה הזמן האפשרי מבחינתם.

אכן, יש אנשים רבים המוסרים את נפשם על אמירת הסליחות לפנות בוקר, בעיקר מבני עדות המזרח, אך לא כולם מצליחים בכך. כמו כן חלק מהציבור צריך לצאת מוקדם מאוד לעבודה כדי להתגבר על פקקים בדרך ולא נכון להגיד להם: 'אסור לכם להגיד סליחות'.

בנוסף יש להעיר גם כי יש חשיבות באמירת הסליחות ברוב עם, כפי שמופיע במדרש אליהו זוטא:

"יענך ה' ביום צרה" היה דוד יודע שעתיד בית המקדש להיות חרב וקרבותו בטלן בעוונותיהן של ישראל, והיה מצטער על ישראל ואמר, בשעה שהצרות באות על ישראל

10. אוצרות יוסף – סליחות וימים נוראים, פרק ראשון, אות ת. מקור זה הוא מתוך מאמרו של הרב קופר בצוהר כו.

מי מכפר עליהם? אמר לו הקב"ה: דוד, אל תצטער, שכבר גיליתי סדרי שליחה למשה ואמרתי לו, בשעה שהצרות באות על ישראל, יעמדו לפני יחד באגודה אחת ויאמרו לפני סדרי שליחה ואני עונה אותם. והיכן גילה אותם? אמר ר' יוחנן: "ויעבור ה' על פניו ויקרא". מלמד שירד הקב"ה מערפל שלו כשליח ציבור שמתעטף בטליתו ועובר לפני התיבה וגילה לו סדרי שליחה....

(פרשה כג)

אחרית דבר

המנהג הקדום היה לומר שליחות בעלות השחר, הואיל וזמן זה הוא עת רצון. בספרות ההלכתית הקדומה אין התייחסות לזמנים נוספים, ולכן לא מצאנו הבדל בין לפני חצות הלילה ובין לאחר הנץ החמה. לפי קבלת האר"י קיימת מניעה מלהגיד שליחות לפני חצות הואיל ובזמן זה מתגברים הדינים וכך פסק הרב עובדיה יוסף. מקורות גישה זו הם בספרות הקבלה, דבר המשתקף במספר מסורות ופרשנויות:

1. לפי שו"ע הרב זמן חצות נחשב מסוף האשמורת הראשונה של הלילה שהוא כשעה וחצי לפני חצות הלילה.

2. דברי האר"י לא נאמרו לגבי אמירת תפילות בבכי ותחנונים. בעקבות כך מתירים הרב עובדיה יוסף והרב וולדנברג אמירת תהלים בלילה (למרות איסור מקרא בלילה).

3. דברי האר"י לא התקבלו להלכה על ידי כל הפוסקים.

הרב פיינשטיין פסק שאין איסור באמירת שליחות בזמן מוקדם יותר, וכן אמירת שליחות בבית הכנסת בציבור מהווה 'עת רצון'. יש חשיבות בעובדה שאנשים יאמרו שליחות גם אם אין זה ב'זמנה' לפי הקבלה ולכן ניתן לנהוג לפי עיקר הדין ולומר שליחות בזמנים נוספים.

בקהילות רבות בעבר ובהווה הנהיגו כפסקו של הרב משה פיינשטיין, כפי שהכרתי בקהילות מגוונות בתל אביב. בדרך זו נהג סבי בבית הכנסת של חסידות ויזניץ' ובשטיבל של גור בתל אביב, וכן נהגו בבית הכנסת של הרב גורן, קוממיות אברהם, בכל שנה. בצורה דומה הורה הרב נחום רבינוביץ שאין לחשוש לקבלה בעניין זה, ובקהילות אשר נוהגות על פי הוראתו אומרים שליחות גם בזמן המוקדם מהאשמורת הראשונה¹¹.

לסיום פרק זה נביא את התייחסות הרב יוסף קאפח לאמירת שליחות (מופיע בשו"ת הריב"ד ספר המדע, הלכות תשובה):

עדיף לומר האשמורת בציבור, ולא משנה באיזה שעה. (סימן ה)

11. הכלל המנחה בדברי הרב רבינוביץ' הוא שבמידה והציבור מוכן לזמן מוקדם יותר הדבר אפשרי, וכך נוהגים בקהילות בהם תלמידיו מכהנים כרבנים. בדרך דומה כותב הרב יואל בן נון במאמרו- 'זמני שליחות', אתר כיפה יז באלול התשס"ז.

ז. אמירת סליחות לפני חצות הלילה | 79

לפי ההלכה ולפי מנהגי תימן, הרי כל עת ראויה היא לפנות בתחנונים לפני ה', ואין שום עת מעתות היממה פסולה לפנות לפני ה', וקרוב ה' לכל קוראיו באמת. (סימן ו)

לענין תפלה בארמית, לא נשמע אסור זה בתימן, כי כולם התפללו ישר לפני ה' ללא עזרת המלאכים, ולפיכך אמרו גם תפלות בארמית בפחות בעשרה. וגם אמרו סליחות בערב בשעה שמונה, ללא שום פקפוק, והאל המקבל התפלות שמע תחנתן וענה למי שראוי לענות וקרוב ה' לכל קוראיו באמת. (סימן יב)

